

یا تمام بخواند.^۲ این حکم تنها در فقه امامی یاد شده و در فقه اهل سنت وجود ندارد. همچنین این تخییر ویژه نمازهای روزانه است و در روزه جاری نمی شود. بر پایه منابع روایی، امامان نماز خود را در مکه تمام می خواندند.^۳ به نظر مشهور فقیهان امامی، از احکام اختصاصی مکان های چهارگانه مذکور، جواز و حتی استحباب تمام خواندن نماز چهار رکعتی برای مسافری است که قصد اقامت ۱۰ روز در این مکان ها را ندارد.^۴ در برابر، سید مرتضی و ابن جنید بر آنند که خواندن نماز تمام در مکان های یاد شده و حتی حرم سایر معصومان واجب است.^۵ شیخ صدوق و اندکی دیگر نیز تفاوتی میان این مکان ها و جای های دیگر نمی بینند و وظیفه مسافر را در این مکان ها خواندن نماز قصر دانسته اند.^۶

پشتوانه نظر مشهور^۷ افزون بر احادیث دلالت گر بر تخییر^۸، احادیثی است که تمام خواندن نماز در این مکان ها را ستوده و آن را

۲. البیان، ص ۷۸؛ مدارک الاحکام، ج ۲، ص ۳۱۱؛ ج ۴، ص ۳۰۵؛ العروة الوثقی، ج ۲، ص ۴۳۹؛ ج ۳، ص ۶۲.
 ۳. التهذیب، ج ۵، ص ۴۲۸.
 ۴. مختلف الشیعه، ج ۳، ص ۱۳۵؛ مستند الشیعه، ج ۸، ص ۳۰۴.
 ۵. جمل العلم، ص ۷۷؛ مجموعه فتاوی ابن الجنید، ص ۹۰.
 ۶. الخصال، ص ۲۵۲؛ مصابیح الظلام، ج ۲، ص ۱۹۶؛ نک: جواهر الکلام، ج ۱۴، ص ۳۳۰؛ المسائل الشرعیه، ص ۳۰۲.
 ۷. الروضة البهیة، ج ۱، ص ۵۹۶؛ مدارک الاحکام، ج ۴، ص ۴۶۷؛ جواهر الکلام، ج ۱۴، ص ۳۳۱.
 ۸. الکافی، ج ۴، ص ۵۲۴؛ التهذیب، ج ۵، ص ۴۲۹-۴۳۰.

مارسدن جونس، بیروت، علمی، ۱۴۰۹ق؛ المغنی: عبدالله بن قدامه (م. ۲۰۶ق.)، بیروت، دار الکتب العلمیه؛ المفصل: جواد علی، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۹۷۶م؛ مکه و مدینه از دیدگاه جهانگردان اروپایی: جعفر الخلیلی، ترجمه: فرهنگ، تهران، مشعر، ۱۳۷۶ش؛ المنتظم: ابن الجوزی (م. ۵۹۷ق.)، به کوشش محمد عبدالقادر و دیگران، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۲ق؛ موسوعة مكة المكرمة و المدينة المنورة: احمد زکی یمانی، مصر، مؤسسه الفرقان، ۱۴۲۹ق؛ میقات حج (فصلنامه): تهران، حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت؛ النهایه: الطوسی (م. ۴۶۰ق.)، بیروت، دار الکتب العربی، ۱۴۰۰ق؛ نهج البلاغه: صبحی صالح، تهران، دار الاسوه، ۱۴۱۵ق؛ وسائل الشیعه: الحر العاملی (م. ۱۰۴۱ق.)، قم، آل البیت، ۱۴۱۲ق.

سید علی حسین پور

اماکن تخییر: اصطلاحی در فقه امامی، ناظر به چهار مکان خاص از جمله مکه و مدینه

اصطلاح فقهی اماکن تخییر، مرکب از دو واژه اماکن (جمع مکان) و تخییر (واگذاری حق انتخاب^۱) به چهار مکان یعنی مکه، مدینه، مسجد جامع کوفه، و حائر حسینی اطلاق می شود که مسافر غیر مقیم در آن ها مخیر است نمازهای چهار رکعتی را شکسته (قصر)

۱. لسان العرب، ج ۴، ص ۲۶۶؛ تاج العروس، ج ۶، ص ۳۸۱، «خیر».

رازی نهانی در گنجینه دانش الهی^۱ یا مصداق نماز بسیار در حرمین و کاری محبوب پیامبر ﷺ قلمداد کرده است. به تصریح برخی فقیهان، مقتضای سازگاری این احادیث و روایاتی که مسافر را به گزاردن نماز شکسته در این مکان‌ها فراخوانده^۲ تخییر میان قصر و اتمام است.^۳ پشتوانه ابن جنید بر وجوب تمام خواندن نماز در مسجدالحرام آیه ۲۵ حج/۲۲ است که حکم مسافر را در مکه با ساکن در آن جا یکسان می‌داند.^۴ در برابر، شیخ صدوق احادیث دلالت‌گر بر تمام بودن نماز مسافر در این مکان‌ها را مربوط به موردی دانسته که او در این مکان‌ها قصد اقامت ۱۰ روز یا بیشتر داشته باشد.^۵ شیخ طوسی در نظری کمیاب، به پشتوانه حدیثی از امام باقر (ع) احتمال داده که از ویژگی‌های مکه و مدینه آن باشد که مسافر در آن جا تنها با قصد اقامت ۱۰ روزه می‌تواند نمازش را تمام به جا آورد، حتی اگر بداند که کمتر از ۱۰ روز خواهد ماند.^۶

در منابع فقهی امامی، درباره جزئیات این

۱. الکافی، ج ۴، ص ۵۲۴؛ من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۴۴۲؛ التهذیب، ج ۵، ص ۴۳۰.
۲. الکافی، ج ۴، ص ۵۲۴.
۳. من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۲۸۳؛ التهذیب، ج ۵، ص ۴۲۶.
۴. مدارک الاحکام، ج ۴، ص ۴۶۷؛ مصابیح الطلاب، ج ۲، ص ۱۸۸؛ صلاة المسافر، اصفهانی کمپانی، ص ۱۶۹-۱۷۰.
۵. نک: مختلف الشیعه، ج ۳، ص ۱۳۵.
۶. من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۴۴۱.
۷. التهذیب، ج ۵، ص ۴۲۷؛ الاستبصار، ج ۲، ص ۳۳۲.

حکم تخییر، شاخه‌هایی یاد شده که مهم‌ترین موارد آن‌ها عبارتند از:

◀ **۱. محدوده اماکن تخییر:** مصادیق یقینی این اماکن، مسجدالحرام، مسجد النبی ﷺ، مسجد کوفه و حائر حسینی است.^۸ به باور بسیاری از فقیهان^۹ که حتی نظر مشهور به شمار رفته^{۱۰}، به پشتوانه احادیثی که در آن‌ها تعبیر مکه و مدینه وجود دارد^{۱۱}، حکم تخییر شامل تمام نقاط شهر مکه و مدینه می‌شود. آنان تعبیر «مسجدین» را در برخی احادیث^{۱۲} دلالت‌گر بر شرافت بیشتر این مکان‌ها دانسته یا آن را قیدی غالبی قلمداد کرده و دارای موضوعیت نمی‌دانند.^{۱۳} البته این گروه از فقیهان درباره اختصاص حکم به مکه و مدینه قدیم^{۱۴} یا شمول آن برای مکه و مدینه کنونی^{۱۵} اختلاف نظر دارند. فقیهانی که حکم

۸. السرائر، ج ۱، ص ۳۴۳؛ تذکره الفقهاء، ج ۴، ص ۲۶۵؛ نهاییة الاحکام، ج ۲، ص ۱۶۷.
۹. النهایه، ص ۲۸۵؛ المعبر، ج ۲، ص ۴۷۷؛ محاضرات فی فقه الامامیه، ص ۳۲۰.
۱۰. الحدائق، ج ۱۱، ص ۴۵۵.
۱۱. الکافی، ج ۴، ص ۵۲۴؛ من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۴۴۲؛ التهذیب، ج ۵، ص ۴۲۶.
۱۲. الکافی، ج ۴، ص ۵۸۶-۵۸۷؛ التهذیب، ج ۵، ص ۴۳۱-۴۳۲.
۱۳. مجمع الفائدة، ج ۳، ص ۴۲۵؛ الحدائق، ج ۱۱، ص ۴۵۸؛ بحار الانوار، ج ۸۶، ص ۸۷.
۱۴. موسوعة الامام الخوئی، ج ۲۰، ص ۴۱۹؛ انوار الفقاهه، ص ۳۳۷؛ منهاج الصالحین، تبریزی، ج ۱، ص ۲۵۷.
۱۵. مستند الشیعه، ج ۸، ص ۳۱۷؛ نموذج فی الفقه الجعفری، ص ۵۲۹؛ جامع الاحکام، ج ۱، ص ۱۴۲.

ظهر و عصر برای مسافر در مکان‌های یاد شده مستحب است.^۷ پشتوانه آنان در این باره، روایاتی^۸ است که خواندن نماز بسیار و نیز به جا آوردن نمازهای مستحبی در مکان‌های تخییر را ترغیب کرده‌اند.^۹ اندکی از فقیهان، گزاردن نوافل را تنها در صورت تمام گزاردن نماز جائز شمرده‌اند.^{۱۰}

◀ **۲. استمراری بودن حکم تخییر: به**
تصریح بسیاری از فقیهان امامی، حکم تخییر در مکان‌های یاد شده استمراری است؛ یعنی نماز گزاراری که به نیت قصر آغاز به نماز کرده، می‌تواند از نماز قصر به نماز تمام عدول کند و نیز نماز گزاراری که با نیت نماز تمام، آن را آغاز کرده، می‌تواند نمازش را دو رکعتی سلام دهد^۴ یا مثلاً نماز ظهر را قصر و نماز عصر را تمام به جا آورد.^۵

◀ **۳. ساقط نشدن نوافل ظهر و عصر در مکان‌های تخییر: بر پایه فقه امامی، نافله ظهر و عصر از مسافر برداشته شده است.^۶ اما به تصریح شماری از فقیهان، گزاردن نافله‌های**
۷. ذکری، ج ۴، ص ۳۲۵؛ مجمع الفائده، ج ۲، ص ۴۲۷؛ جواهر الکلام، ج ۱۴، ص ۳۴۲.
۸. وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۵۳۵.
۹. نک: بحار الانوار، ج ۸۶، ص ۹۱؛ الحدائق، ج ۱۱، ص ۴۶۸؛ مستند الشیعه، ج ۸، ص ۳۲۰.
۱۰. الحدائق، ج ۱۱، ص ۴۶۸؛ النجم الزاهر، ص ۱۰۹؛ کتاب الصلاة، کاشف الغطاء، ص ۴-۵.
۱۱. ذخیره المعاد، ج ۲، ص ۴۱۳؛ رسائل الکرکی، ج ۱، ص ۱۲۴؛ جامع عباسی، ص ۲۳۴.
۱۲. منهاج الصالحین، حکیم، ج ۱، ص ۲۷۶؛ جامع الاحکام، ص ۱۴۲؛ کلمة التقوی، ج ۱، ص ۵۴۹.
۱۳. ایضاح الفوائد، ج ۱، ص ۱۶۰؛ وسیلة النجاة، ص ۱۹۵؛ مسائل فقهیه، ص ۵۶-۵۷.
۱۴. وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۳۲۱.

تخییر را ویژه مسجدالحرام و مسجد النبی دانسته‌اند، درباره این که حکم به مسجد قدیم اختصاص دارد^۱ یا شامل بخش‌های توسعه یافته این دو مسجد در طول تاریخ نیز می‌شود^۲، تفاوت دیدگاه دارند. درباره گستره تخییر در مسجد کوفه و حائر حسینی نیز اختلاف است.^۳

◀ **۲. استمراری بودن حکم تخییر: به**
تصریح بسیاری از فقیهان امامی، حکم تخییر در مکان‌های یاد شده استمراری است؛ یعنی نماز گزاراری که به نیت قصر آغاز به نماز کرده، می‌تواند از نماز قصر به نماز تمام عدول کند و نیز نماز گزاراری که با نیت نماز تمام، آن را آغاز کرده، می‌تواند نمازش را دو رکعتی سلام دهد^۴ یا مثلاً نماز ظهر را قصر و نماز عصر را تمام به جا آورد.^۵

◀ **۳. ساقط نشدن نوافل ظهر و عصر در مکان‌های تخییر: بر پایه فقه امامی، نافله ظهر و عصر از مسافر برداشته شده است.^۶ اما به تصریح شماری از فقیهان، گزاردن نافله‌های**
۱. محاضرات فی فقه الامامیه، ج ۱، ص ۳۲۱؛ العروة الوثقی فی الدین، ص ۵۵.
۲. العروة الوثقی، ج ۳، ص ۵۱۷.
۳. الحدائق، ج ۱۱، ص ۴۶۲؛ العروة الوثقی، ج ۳، ص ۵۱۶-۵۱۷.
۴. کشف الغطاء، ج ۳، ص ۳۷۸؛ جواهر الکلام، ج ۱۲، ص ۲۷۰؛ العروة الوثقی، ج ۳، ص ۵۱۸.
۵. العروة الوثقی، ج ۳، ص ۵۱۸؛ سفینة النجاه، ج ۲، ص ۸۳؛ صلاة المسافرين، سید اصفهانی، ص ۱۷۲، ۲۰۴.
۶. الحدائق، ج ۱۱، ص ۴۶۸.

قضای نماز همان گونه که فوت شده، فرمان داده است و از آن جا که نماز گزار در ادای نماز مخیر بوده، در قضای آن نیز مخیر است.^۱ گروه دوم استدلال کرده اند که وظیفه اصلی مسافر، شکسته خواندن نماز است و در موارد تردید میان تعیین و تخییر، اصل معین بودن تکلیف حاکم است؛ زیرا حکم عام و خوب نماز قصر برای مسافر، تنها در زمینه نماز ادا در مکان های تخییر، تخصیص خورده است. بر پایه این حکم، قضای نماز همچنان ذیل حکم عام و خوب قصر بر مسافر باقی می ماند.^۲ پشتوانه نظر سوم آن است که علت حکم، یعنی شرافت مکان، تنها در نمازهایی جاری است که در این مکان ها ادا شود. پس حکم تخییری درباره دیگر نمازها، از جمله قضای نماز در مکان های دیگر، وجود ندارد.^۳

◀ **۵. نیت نماز در مکان های تخییر:** به باور اندکی از فقیهان امامی، مسافر در این مکان ها باید نیت قصر یا اتمام کند.^۴ ولی به باور مشهور، نیت قصر یا اتمام در این مکان ها لازم نیست.^۵

◀ **۶. نماز جمعه در مکان های تخییر:** به رغم واجب نبودن نماز جمعه بر مسافر بر پایه اعتقاد به وجوب نماز جمعه، برخی فقیهان درباره مسافر در مکان های تخییر به وجوب نماز جمعه باور دارند.^۶ البته بیشتر فقیهان به استحباب نماز جمعه برای چنین کسی باور دارند.^۷

◀ **۷. شک در رکعات نماز در مکان های تخییر:** به تصریح برخی فقیهان، برخی احکام شک در نماز برای مسافر در مکان های یاد شده با احکام شک نماز گزار در دیگر مکان ها تفاوت دارد؛ از جمله در شک میان رکعت دوم و چهارم در نمازهایی که میان قصر و اتمام آن ها تخییر وجود دارد، خواندن نماز احتیاط لازم نیست.^۸ شک در این نمازها حتی اگر با نیت قصر باشد، نماز را باطل نمی سازد؛ بلکه نماز گزار می تواند با عدول به نماز تمام، به قصد نماز چهار رکعتی، نماز را پایان دهد.^۹

◀ **۸. وجوب نماز قصر در پاره ای موارد:** اگر وقت گزاردن نماز چهار رکعتی

۱. ذخیره المعاد، ج ۲، ص ۴۱۳؛ مستند الشیعه، ج ۸، ص ۳۲۰.

۲. مهذب الاحکام، ج ۷، ص ۳۰۰.

۳. ایضاح الفوائد، ج ۱، ص ۱۶۰؛ کنز الفوائد، ج ۱، ص ۱۵۸.

۴. الدرر، ج ۱، ص ۱۶۶؛ غنائم الایام، ج ۲، ص ۱۳۰؛ سداد العباد، ص ۱۶۹-۱۷۰.

۵. المختصر النافع، ج ۱، ص ۳۹؛ مدارک الاحکام، ج ۳، ص ۳۱۱؛

مفتاح الکرامه، ج ۶، ص ۶۲۱.

۶. تذکره الفقهاء، ج ۴، ص ۹۱-۹۲.

۷. جامع المقاصد، ج ۲، ص ۴۲۱؛ الحدائق، ج ۱۰، ص ۱۴۹؛ مدارک

تحریر الوسیله، ج ۳، ص ۱۸۶.

۸. قواعد الاحکام، ج ۱، ص ۳۲۳؛ رسائل الکرکی، ج ۲، ص ۱۳۹؛

کشف الغطاء، ج ۲، ص ۶۶.

۹. کتاب الصلاة، حائری، ص ۳۸۰؛ الواجبات فی الصلاة، ص ۶۷-

انوار الفقاهه (کتاب الصلاة): کاشف الغطاء (م. ۱۲۶۲ق.)، نجف، مؤسسه کاشف الغطاء، ۴۲۲ق؛ ایضاح الفوائد: محمد بن الحسن بن یوسف الحلّی (م. ۷۷۱ق.)، به کوشش اشتیاردی و دیگران، قم، العلمیه، ۱۳۸۷ق؛ بحار الانوار: المجلسی (م. ۱۱۱۰ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق؛ البیان: الشّهدید الاول (م. ۷۸۶ق.)، قم، مجمع الذخائر الاسلامیه، تاج العروس: الزبیدی (م. ۱۲۰۵ق.)، به کوشش علی شیری، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۴ق؛ تذکرة الفقهاء: العلامة الحلّی (م. ۷۲۶ق.)، قم، آل البيت (ع)، ۱۴۱۴ق؛ تهذیب الاحکام: الطوسی (م. ۴۶۰ق.)، به کوشش موسوی و آخوندی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ش؛ جامع الاحکام الشرعیه: سید عبدالاعلی سبزواری (م. ۱۴۱۴ق.)، قم، مؤسسه انصار؛ جامع المسائل: محمد تقی بهجت (م. ۱۴۳۰ق.)، قم، دفتر معظم له، ۱۴۲۶ق؛ جامع المقاصد: الکرکی (م. ۹۶۰ق.)، قم، آل البيت (ع)، ۱۴۱۱ق؛ جامع عباسی: العاملی البهائی (م. ۱۰۳۱ق.)، قم، النشر الاسلامی، ۱۴۲۹ق؛ جمل العلم و العمل: السید المرتضی (م. ۴۳۶ق.)، نجف، مطبعة الآداب، ۱۳۸۷ق؛ جواهر الکلام: النجفی (م. ۱۲۶۶ق.)، به کوشش قوچانی و دیگران، بیروت، دار احیاء التراث العربی؛ الحدائق الناضرة: یوسف البحرانی (م. ۱۱۸۶ق.)، به کوشش آخوندی، قم، نشر اسلامی، ۱۳۶۳ش؛ الخصال: الصدوق (م. ۳۸۱ق.)، به کوشش غفاری، قم، نشر اسلامی، ۱۴۱۶ق؛ الدروس الشرعیه: الشّهدید الاول (م. ۷۸۶ق.)، قم، نشر اسلامی، ۱۴۱۲ق؛ ذخیره المعاد: محمد باقر السبزواری (م. ۱۰۹۰ق.)، آل البيت؛ ذکرى: الشّهدید الاول (م. ۷۸۶ق.)، قم، آل البيت؛ ۴۱۹ق؛ رسائل الشّهدید: الشّهدید الثانی (م. ۹۶۵ق.)، قم، بصیرتی؛ رسائل الکرکی: الکرکی (م. ۹۴۰ق.)، به کوشش الحسون، قم، مکتبه

در یکی از مکان‌های تخییر کم باشد، باید نماز به صورت شکسته ادا شود.^۱ همچنین اگر دیگر شرایط نماز مانند ستر تنها به اندازه نماز قصر فراهم باشد، شکسته خواندن نماز واجب است.^۲ به تصریح برخی فقیهان، نذر خواندن نماز قصر یا اتمام در این مکان‌ها نیز موجب وجوب نماز قصر یا اتمام است.^۳

۹. اقتدای مسافر به حاضر در

مکان‌های تخییر: به باور مشهور فقهی، اقتدای مسافر به حاضر و نیز حاضر به مسافر کراهت دارد. اما مسافر در مکان‌های تخییر در صورت گزینش نماز تمام، از این قاعده مستثنا است.^۴ حتی برخی فقیهان به پشتوانه روایات^۵ حکمت سفارش امامان به نماز تمام خواندن در مکان‌های یاد شده را جلوگیری از بیرون آمدن شیعیان از این مساجد به سبب کراهت اقتدای مسافر به حاضر دانسته‌اند.^۶

◀ منابع

الاستیصار: الطوسی (م. ۴۶۰ق.)، به کوشش موسوی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳ش؛

۱. قواعد الاحکام، ج ۱، ص ۳۲۳؛ رسائل الشّهدید، ج ۲، ص ۱۲۲۶؛ صلاة المسافر، سید اصفهانی، ص ۲۱۰.
۲. کشف الغطاء، ج ۳، ص ۱۶؛ جواهر الکلام، ج ۸، ص ۱۹۵؛ جامع المسائل، ج ۱، ص ۳۱۴.
۳. البیان، ص ۱۵۹.
۴. العروة الوثقی، ج ۳، ص ۱۹۷؛ کلمة التقوی، ج ۱، ص ۶۰۸.
۵. علل الشرائع، ج ۲، ص ۴۵۴.
۶. محاضرات فی فقه الامامیه، ص ۳۱۳؛ النجم الزاهر، ص ۱۰۲.

منظور (م.٧١١ق.)، قم، ادب الحوزة، ١٤٠٥ق؛
مجمع الفائدة و البرهان: المحقق الاردبيلي
 (م.٩٩٣ق.)، به كوشش عراقى و ديگران، قم،
 انتشارات اسلامى، ١٤١٦ق؛ **مجموعه فتاوى ابن
 الجنيد**: محمد ابن الجنيد الاسكافى (م.٣٨١ق.)،
 قم، نشر اسلامى، ١٤١٦ق؛ **محاضرات فى فقه
 الاماميه (صلاة المسافر)**: سيد محمد هادى
 حسيني الميلانى (م.٣٩٥ق.)، مشهد، دانشگاه
 فردوسى، ١٣٩٥ق؛ **المختصر النافع**: المحقق
 الحلى (م.٦٧٦ق.)، تهران، البعثه، ١٤١٠ق؛
مختلف الشيعه: العلامة الحلى (م.٧٢٦ق.)، قم،
 النشر الاسلامى، ١٤١٢ق؛ **مدارك تحريير
 الوسيه**: مرتضى بنى فضل (م.١٤٢٨ق.)؛ **مدارك
 الاحكام**: سيد محمد بن على الموسوى العاملى
 (م.١٠٠٩ق.)، قم، آل البيت (ع)، ١٤١٠ق؛
المسائل الشرعيه: شيبيرى زنجاني، قم، نشر
 الفقاهه، ١٤٢٨ق؛ **المسائل الفقيهيه**: شرف الدين
 عاملى (م.٣٧٧ق.)، تهران، مكتبة نينوى
 الحديثه؛ **مستند الشيعه**: احمد التراقى
 (م.٢٤٥ق.)، قم، آل البيت (ع)، ١٤١٥ق؛
مصابيح الظلام: محمد باقر بهبهانى (م.١٢٠٦ق.)،
 قم، مؤسسة العلامة المجدد الوحيد البهبهاني،
 ١٤٢٤ق؛ **المعتبر**: المحقق الحلى (م.٦٧٦ق.)،
 مؤسسه سيد الشهداء، ١٣٦٣ش؛ **مفتاح الكرامه**:
 سيد محمد جواد العاملى (م.٢٢٦ق.)، به
 كوشش خالصى، قم، نشر اسلامى، ١٤١٩ق؛ **من
 لا يحضره الفقيه**: الصدوق (م.٣٨١ق.)، به كوشش
 غفارى، قم، نشر اسلامى، ١٤٠٤ق؛ **منهاج
 الصالحين**: جواد بن على تبريزى (م.٤٢٧ق.)،
 قم، مجمع الامام المهدي (ع)، ١٤٢٦ق؛ **منهاج
 الصالحين**: سيد محسن حكيم (م.٣٩٠ق.)،
 بيروت، دار التعريف، ١٤١٠ق؛ **موسوعة الامام
 الخوئى** (م.١٤١٣ق.)، قم، احياء آثار الخوئى؛
مهذب الاحكام: سيد عبدالاعلى سبزوارى
 (م.١٤١٤ق.)، قم، مؤسسة المنار، ١٤١٣ق؛ **النجم**

النجمى، ١٤٠٩ق؛ **الروضة البهية فى شرح للمعه**:
 الشهيد الثانى (م.٩٦٥ق.)، به كوشش كلانتر، قم،
 مكتبة الداورى، ١٤١٠ق؛ **سداد العباد و رشاد
 العباد**: حسين بن محمد آل عصفور البحرانى
 (م.٢١٦ق.)، قم، كتابفروشى محلاتى، ١٤٢١ق؛
السرائر: ابن ادريس (م.٥٩٨ق.)، قم، نشر
 اسلامى، ١٤١١ق؛ **سفينة النجاة و مشكاة الهدى**:
 احمد بن على كاشف الغطاء (م.١٣٤٤ق.)، نجف،
 مؤسسه كاشف الغطاء، ١٤٢٣ق؛ **صلاة المسافر**:
 سيد ابوالحسن الاصفهاني (م.١٣٦٥ق.)، به
 كوشش علوى خوانسارى، قم، النشر الاسلامى،
 ١٤١٥ق؛ **صلاة المسافر**: محمد حسين
 الاصفهاني كمپانى (م.١٣٦١ق.)، قم، النشر
 الاسلامى، ١٤٠٩ق؛ **العروة الوثقى**: سيد محمد
 كاظم يزدى (م.١٣٣٧ق.)، قم، النشر الاسلامى،
 ١٤٢٠ق؛ **العروة الوثقى فى الدين**: عباس بن
 حسن كاشف الغطاء (م.١٣٢٣ق.)، نجف، مؤسسه
 كاشف الغطاء؛ **علل الشرايع**: الصدوق (م.٣٨١ق.)،
 به كوشش بحر العلوم، نجف، المكتبة الحيدريه،
 ١٣٨٥ق؛ **غنائم الايام**: ميرزا ابوالقاسم القمى
 (م.١٢٢١ق.)، به كوشش تبريزيان، الاعلام
 الاسلامى، ١٤١٧ق؛ **قواعد الاحكام**: العلامة
 الحلى (م.٧٢٦ق.)، قم، النشر الاسلامى، ١٤١٣ق؛
كتاب الصلاة: حسن بن جعفر كاشف الغطاء
 (م.١٢٦٢ق.)، نجف، مؤسسه كاشف الغطاء،
 ١٤٢٢ق؛ **كتاب الصلاة**: عبدالكريم الحائرى
 (م.١٣٥٥ش.)، قم، دفتر تبليغات، ١٣٦٢ش؛ **كنز
 الفوائد فى حل مشكلات القواعد**: سيد عميد
 الدين بن محمد حسيني (م.٧٥٤ق.)، به كوشش
 واعظى، قم، النشر الاسلامى، ١٤١٦ق؛ **الكافى**:
 الكلينى (م.٣٢٩ق.)، به كوشش غفارى، تهران،
 دار الكتب الاسلاميه، ١٣٧٥ش؛ **كشف الغطاء**:
 كاشف الغطاء (م.١٢٢٨ق.)، قم، دفتر تبليغات،
 ١٤٢٢ق؛ **كلمة التقوى (فتاوى)**: محمد امين زين
 الدين، قم، مهر، ١٤١٣ق؛ **لسان العرب**: ابن

پیشوا^۲، راه روشن^۳ و راهنما^۴ به کار رفته است. معنای اصطلاحی این واژه به اعتبار موارد و جهات گوناگون آن، متفاوت است؛ مانند امام جمعه، امام جماعت، امام هدایت و امام ضلالت.^۵ این اصطلاح به امامان شیعه انصراف دارد و گاه نیز به صورت لقب درباره برخی خلفا و حکمرانان به کار رفته و گاهی هم اهل سنت آن را برای تعظیم و تفخیم بزرگان دین به کار برده‌اند.^۶ حرم از ریشه «ح-ر-م» به معنای مکان یا چیزی است که هتک و نقض آن جایز نیست^۷ و حمایت و احترام می‌شود.^۸ هرگاه حرم به طور مطلق به کار رود، مقصود از آن حرم مکه است که جای شناخته شده است و بیرون آن، حِلّ^{*} خوانده می‌شود.^۹ گاهی نیز به تمام مکه گفته می‌شود. هر گاه این واژه به صورت تشبیه به کار رود، مقصود دو شهر مکه و مدینه النبی ﷺ است.^{۱۰} امام الحرمین ترکیبی اضافی به معنای امام دو حرم، یعنی مکه و مدینه، است. در این‌که

الزاهر فی صلاة المسافر: سید محمد بن علی حجت کوه‌کمره‌ای (م. ۱۳۷۳ق.)، به کوشش موسوی، تبریز، طلوع، ۱۴۱۰ق؛ **نموذج فی فقه الجعفری**: سید عباس مدرسی یزدی (م. ۱۴۰۴ق.)، قم، داوری، ۱۴۱۰ق؛ **نهاية الاحکام: العلامة الحلی** (م. ۷۲۶ق.)، به کوشش رجایی، قم، اسماعیلیان، ۱۴۱۰ق؛ **النهاية الطوسی** (م. ۴۶۰ق.)، بیروت، دار الكتاب العربی، ۱۴۰۰ق؛ **الواجبات فی الصلاة**: سید مصطفی موسوی خمینی (م. ۱۳۹۸ق.)، تهران، نشر آثار الامام ﷺ و **سائل الشیعه: الحر العاملی** (م. ۱۱۰۴ق.)، قم، آل البیت ﷺ، ۱۴۱۲ق؛ و **وسيلة النجاة**: سید ابوالحسن اصفهانی (م. ۱۳۶۵ق.)، به شرح امام خمینی ﷺ، قم، نشر آثار الامام ﷺ، ۱۴۲۲ق.

حمید رضا خراسانی

امامت مقام ابراهیم ← مسجدالحرام

/ مقامات

امام الحرمین: لقب ویژه برخی

چهره‌های سرشناس دینی و علمی و به

ندرت سیاسی در مکه و مدینه

امام از ریشه «ا-م-م» به معنای قصد کردن

همراه با توجه مشتق شده و به معنای مقتدا^۱،

۱. العین، ج ۸، ص ۴۲۹؛ المصباح، ص ۲۳، «م»: اقرب الموارد، ج ۱، ص ۷۱، «امم».

۲. فرهنگ فارسی، ص ۱۲۰، «امام».

۳. العین، ج ۸، ص ۴۲۹؛ لسان العرب، ج ۱۲، ص ۲۶، «مم».

۴. لسان العرب، ج ۱۲، ص ۲۶.

۵. التحقيق، ج ۱، ص ۱۳۷، «امام».

۶. دائرة المعارف فارسی، ج ۱، ص ۲۳۴، «امام».

۷. اقرب الموارد، ج ۱، ص ۶۳۳ «حرم».

۸. الصحاح، ج ۵، ص ۱۸۹۵، «حرم».

۹. العین، ج ۳، ص ۲۲۱؛ اقرب الموارد، ج ۱، ص ۱۸۴.

۱۰. لغت‌نامه، ج ۶، ص ۷۷۹۲، «حرمین»: اقرب الموارد، ج ۱، ص ۶۳۳، «حرم».